

AXBORIY QALQON: O'ZBEKISTON MILLIY BRENDINI KIBER- PSIXOLOGIK HUJUMLARDAN HIMOYA QILISHDA MEDIA SAVODXONLIK

Chancharov Sahob To'ychiboyevich

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy axboriy tahdidlar — dezinformatsiya, manipulyatsiya va deepfake texnologiyalari jamiyat hayotiga ko'rsatadigan salbiy ta'sirlari tahlil qilingan. Shuningdek, O'zbekistonning axborot makonida ushbu xavflarga qarshi mediasavodxonlik va axboriy madaniyatni rivojlantirish orqali qarshi kurashish imkoniyatlari yoritilgan. Muallif axboriy xurujlarga qarshi tizimli yondashuv, faktcheking mexanizmlarini rivojlantirish hamda xalqaro tajribalarni milliy amaliyotga moslashtirish zaruratini asoslaydi. Maqola yakunida amaliy tavsiyalar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: dezinformatsiya, manipulyatsiya, deepfake, mediasavodxonlik, axboriy madaniyat, axboriy xavfsizlik, faktcheking, O'zbekiston imiji.

Abstract: This article analyzes the negative impact of modern information threats such as disinformation, manipulation, and deepfake technologies on public consciousness and national image. It explores the potential of improving media literacy and information culture in Uzbekistan as effective tools to counter such challenges. The author emphasizes the importance of systematic approaches, the development of fact-checking mechanisms, and the adaptation of international practices to national contexts. The article concludes with practical recommendations for strengthening information resilience.

Keywords: disinformation, manipulation, deepfake, media literacy, information culture, information security, fact-checking, national image of Uzbekistan.

Kirish: asrga kelib, istaymizmi, yo'qmi, axborot oqimida suzamiz: xoh qarshi to'lganda bo'lsin, xoh parallel yo'nalishda. Bugun foydalanuvchilar hech bir xavfdan qo'rqmasdan ijtimoiy tarmoqlar yoki sun'iy intellektga ma'lumotlarini taqdim etishi esa **deepfake** ("deep learning" - chuqur o'rganish usullari yordamida mavjud shaxs yoki vaziyat tasvirini manipulyatsiya qilib, haqiqatga juda o'xshash soxta video, audio, tasviriy kontent yaratish texnologiyasi), **dezinformatsiya** (odamlarni aldash yoki noto'g'ri qaror qabul qilishga undash maqsadida ataylab tarqatilgan yolg'on ma'lumotlar), **psixologik manipulatsiya** va **mikro-targeting** kabi **kiber-psixologik** hujumlarni yuzaga kelishiga zamin yaratmoqda. Shu jumladan, O'zbekiston milliy brendiga ham yuqoridagi hujumlar xavf solmasligiga hech kim kafolat bermaydi. Media savodxonlik psixologik komponentlardan farqli o'laroq fakt-checking (ommaga taqdim etilgan ma'lumotlarning aniqligi va haqqoniyligini tekshirish jarayoni bo'lib, u jurnalistika va axborot nazoratining asosiy vositalaridan biridir) tushunchasi bilan chegaralanib qolgani bois, ushbu tezisda "Axboriy qalqon" modeli taklif qilingan.

Mazkur yondashuv - media savodxonlik, psixovaktsinatsiya hamda monitoring modullarining bir nuqtaga jamlagan integratsiyalashuvi, deyish mumkin. Shu ningdek, axboriy hujumlarning bir nechta turlari tahlil qilinib, "Axboriy qalqon" tuzilmasi taqdim etilishi bilan birga, qator amaliy tavsiyalar ham berib o'tilgan. Olingan natijalar esa O'zbekiston brendini raqamli hujumlardan himoya etishda ilmiy hamda amaliy vosita bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar sharhi. Dezinformatsiya hamda propaganda. Yuqorida aytib o'tilgan, qasddan, insonlarga zarar yetkazish maqsadida tarqatilgan yolg'on axborotlarni, ya'ni, dezinformatsiyani, Wardle hamda Derakhshan shartli ravishda uch toifaga bo'ladi:

- ✓ **dezinformatsiya** – ataylab tarqatilgan yolg'on ma'lumotlar,
- ✓ **misinformatsiya** - noto'g'ri, lekin qasddan qilinmagan axborot
- ✓ **malinformatsiya** – asl haqiqat mavjudligiga qaramay, zarar yetkazish maqsadida tarqatilgan axborot.

Shu o'rinda, J. Balkin ham dezinformatsiyani ongli ravishda kontekstdan chiqarilgan yoki buzil talqin qilingan axborot orqali ommani noto'g'ri yo'naltirish shakli, deb izohlaydi.

Deepfake hamda sun'iy kontent xavfi. So'nggi yillarda ijtimoiy tarmoq yoki umuman, internet olamida shunday audiovizual materiallar paydo bo'lib, ko'paydiki, ularni bir ko'rishda hayratlanib, ishonib, qolaversa, tabiiysidan ajratish mushkul bo'lib qoldi. Ayni turdagi kontentlar sun'iy intellekt asosida yaratilgan *deepfake texnologiyasi dezinformatsiyasini* boshlab berdi. Ushbu texnologiya siyosiy shaxslarni soxta bayonotlar bilan ko'rsatish, jamoatchilik fikrini chalg'itish va hatto xalqaro mojarolarni qo'zg'atish vositasiga aylanishi mumkin. Bugungi kunda deepfakelar raqamli maydonda ishonch inqirozini keltirib chiqaryotgan kuchli vositaga aylanib bormoqda. Mazkur yo'nalish bo'yicha mutaxassislar, Vaccari hamda Chadwick (2020) ta'kidlaganidek, deepfake texnologiyasi raqamli siyosiy manipulyatsiyasining yangi shakli bo'lib, jamoatchilik ishonchini yemirishi mumkin.

Media savodxonlik hamda axboriy madaniyat. Axboriy hujumlar shunday avj olishda davom etar, murakkablashib borar ekan, raqamli muhitda bunga qarshi kurashish vositalaridan biri bu **media va axborot savodxonligidir**. UNESCO (2021) media savodxonlikni "ommaviy axborot vositalari va raqamli kontentni anglab, tanqidiy va ma'suliyatli foydalanish qobiliyati" deya ta'riflaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi axboriy buzilishlarga qarshi kurashishda media savodxonlik va axboriy madaniyatning o'rni hamda ta'sirini tahlil qilishdir. Shu bilan birga, ushbu omillar mamlakat imijiga qanday ta'sir etishini aniqlash ham maqsad qilib olingan. Tadqiqot davomida quyidagi: adabiyotlar tahlili, kontekstual tahlil va taqqoslash metodlaridan foydalanildi.

Tahlil jarayonidagi ba'zi misollarga to'xtalib o'tsak.

Kontekstual tahlil: misol sifatida, 2022-yil iyun oyida Surxondaryo viloyati hokimi To'ra Bobolovning "Birontang internetga chiqarma" qabilidagi so'zlari aks etgan videoa ijtimoiy tarmoqlarga kesilgan holatda tarqaldi. Rasmiylar mazkur video kontekstdan uzib, montaj qilingani haqida tushuntirish berdi (Daryo.uz, 2022.06.29).

Taqqoslash metodi: 2020-yil sentyabr oyida, AQShdagi prezidentlik saylovlari arafasida Joe Bidenning ruhiy salomatligiga shubha uyg'otuvchi deepfake videolar tarqalgan edi. Snpes platformasi ushbu videolar tahrirlangan hamda manipulyatsiyalanganini isbotlagan (Snopes.com, 2020.09.17).

Tahlil va natijalar metodi: 2023-yil dekabr oyida O'zbekistonda COVID-19 vaksinasiga "chip joylashtirilgani" haqidagi yolg'on video ijtimoiy tarmoqlarda tez tarqaldi. SSV bu xabarni rad etdi va fuqarolarni rasmiy manbalarga ishonishga chaqirdi (t.me/Daryo, 2023.12.17). Bu kabi dezinformatsiyalar jamoatchilik orasida ishonchsizlikni kuchaytiradi va davlat imijiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, aholining media savodxonlik darajasi past bo'lsa, dezinformatsiyani tanqidiy tahlil qilmasdan tarqatish holatlari ko'p uchraydi. Masalan, Finlyandiya maktablarida media savodxonlik majburiy dars sifatida o'qitiladi va bu davlat 2022-yilgi "EU Disinfo Index" reytingida Yevropada birinchi o'rinni egalladi.

Bunga qarshi, ayrim rivojlanayotgan davlatlarda bunday tizim yo'qligi sababli, foydalanuvchilar noto'g'ri axborotni to'g'ridan-to'g'ri tarqatib, axborot muhitida xavf tug'dirmoqda. O'zbekistonda media savodxonlikni maktab va OTM bosqichida majburiy fan sifatida joriy etish bo'yicha alohida konsepsiya zarurati mavjud.

2023-yil avgust oyida O'zbekistonda ijtimoiy tarmoqlarda "benzin aksiz soliqlari 70% ga oshdi" degan xabar tarqaldi. "Factcheck.uz" mazkur xabarni tekshiruvdan o'tkazib, bu da'vo asossiz ekani, hukumat rasmiy bayonotlarida bunday ko'rsatkichlar mavjud emasligini aniqladi.

Bunday faktlarni tekshirish faoliyatlari orqali jamiyatda axboriy madaniyat asta-sekin shakllanmoqda. Biroq bu amaliyotlar keng ommaga yetarlicha tanishtirilmagani bois, media platformalar ko'p hollarda virusli kontent tarqatuvchi bo'lib qolmoqda.

Taklif va tavsiyalar. Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, axboriy tahdidlar — xususan, dezinformatsiya, deepfake va boshqa manipulyatsion texnologiyalar — jamiyatning axborotga nisbatan ishonchini susaytirmoqda. Quyidagi taklif va tavsiyalar bu holatlarni kamaytirish hamda axboriy madaniyatni mustahkamlashga xizmat qiladi:

- Davlat siyosatini axboriy immunitet yo'nalishida takomillashtirish. Bu borada axboriy xavfsizlik strategiyasini ishlab chiqish zarur, unda media savodxonlikni kengaytirish va raqamli axborotlar bilan ishlash madaniyatini shakllantirishga alohida urg'u berilishi kerak;

- Deepfake va tahrirlangan kontentni aniqlovchi texnologiyalarni joriy etish. Sun'iy intellekt asosidagi vositalar orqali deepfake materiallarni aniqlash

texnologiyalari rivojlangan davlatlar amaliyotida allaqachon qo'llanmoqda. O'zbekistonda ham bu borada ilmiy-texnik hamkorlikni yo'lga qo'yish zarur;

- Media savodxonlikni ta'lim tizimining barcha bosqichlariga integratsiya qilish. Jumladan, maktab va oliy o'quv yurtlarida "Axboriy madaniyat" fanini kiritish orqali yoshlarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish mumkin;

- Faktcheking markazlarini qo'llab-quvvatlash. Mustaqil axborot manbalari va faktchek resurslari (masalan, Factcheck.uz) faoliyatini kengaytirish orqali jamiyatning axboriy barqarorligi oshiriladi. Bu usul orqali soxta xabarlar tez fosh etiladi va ijtimoiy ishonchsizlik kamayadi.

Xulosa. XXI asrda raqamli axborot maydonining kengayishi bilan birga, jamiyatlar oldida yangi tahdidlar – dezinformatsiya, manipulyatsiya, deepfake texnologiyalari shakllandi. Ushbu axboriy buzilishlar fuqarolarning ongiga bevosita ta'sir ko'rsatib, ijtimoiy barqarorlik, davlatga bo'lgan ishonch va milliy imijga jiddiy putur yetkazmoqda.

O'zbekiston sharoitida ushbu xavflarga qarshi kurashishda ikki asosiy yo'nalish — media savodxonlikni ommaviylashtirish va axboriy madaniyatni shakllantirish muhim omil sifatida ajralib turadi. Mediasavodli shaxs faqat axborotni iste'mol qilmaydi, balki uni tahlil qilish, tanqidiy baholash va yolg'on axborotni aniqlash qobiliyatiga ega bo'ladi. Bu esa davlat va jamiyatning axboriy immunitetini mustahkamlovchi asosiy vositadir.

Bundan tashqari, axboriy xavfsizlik masalalari bo'yicha xalqaro tajribani o'rganish, fact-checking markazlarini rivojlantirish, deepfake kabi xavfli texnologiyalarga qarshi texnik yechimlarni ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlash uchun axboriy madaniyatni milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirilgan shaklda rivojlantirish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Balki, J. M. *Cultural Software: A Theory of Ideology*. New Haven: Yale University Press, 2003.
2. Chesney, R., Citron, D. *Deep fakes: A looming Challenge for Privacy, Democracy, and National Security // Journal of National Security Law & Policy*, 2019.
3. European University Institute. *Europe's Media Literacy Index 2022*. URL: <https://cadmus.eui.eu/> (data o'braшeHия: 30.04.2025).
4. Factcheck.uz. *Benzin aksiz solig'i haqida yolg'on xabar*, 2023. URL: <https://www.factcheck.uz> (data o'braшeHия: 30.04.2025).
5. Graves, L. *Deciding What's True: The Rise of Political Fact-Checking in American Journalism*. New York: Columbia University Press, 2016.
6. Paris, B., Donovan, J. *Deepfakes and Cheap Fakes*. Data & Society Research Institute, 2019.

7. UNESCO. *Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making*. Paris: UNESCO Publishing, 2018.
8. UNESCO. *Media and Information Literate Citizens: Think Critically, Click Wisely* (2nd ed.). Paris: UNESCO, 2021.
9. Vaccari, C., Chadwick, A. *Deepfakes and Disinformation: Exploring the Impact on Democracy // Social Media + Society*, 2020.
10. Xabar.uz. *Benzinga aksiz soliqlari 70 foizga oshdi degan xabarlar yolg'on – Factcheck.uz*, 25.08.2023. URL: <https://xabar.uz/> (data обращения: 30.04.2025).